

ЎТМИШГА НАЗАР

3 ЖИЛД, 3 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 3, НОМЕР 3

LOOK TO THE PAST

VOLUME 3, ISSUE 3

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Мургазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

"Ўтмишга назар" илмий журнали таҳририй маслаҳат кенгаши
редакционный совет научного журнала "Взгляд в прошлое"
Editorial board of the scientific journal Looking into the past

Кебадзе Мадонна

*Доктор исторических наук, Телавский
государственный университет, Грузия*

Бурдиашвили Майя

*Доктор исторических наук, Телавский
государственный университет, Грузия*

Кожакеева Ляззат Темировна

*тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика университети,
Қозоғистон Республикаси*

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич

*тарих фанлари доктори, профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети*

Бобожонова Дилором Бобожонова

*тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон
жаҳон тиллари университети*

Зияева Доно Ҳамидовна

*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎЗР ФА Тарих институти*

Аширов Адҳам Азимбаевич

*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎЗР ФА Тарих институти*

Агзамова Гулчеҳра Азизовна

*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎЗР ФА Тарих институти*

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна

*тарих фанлари доктори, Тошкент
кимё - технология институти*

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна

*тарих фанлари номзоди, Ўзбекистон
давлат жаҳон тиллари университети доценти*

Эргашева Юлдуз Алимовна

*Тарих фанлари доктори, профессор
Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти*

Теймураз Ахалмосулишвили

*профессор, Телавский государственный университет,
Грузия*

Халикова Раҳбар Эргашевна

*тарих фанлари доктори, профессор, Тошкент
давлат техника университети*

Ишанходжаева Замира Райимовна

*тарих фанлари доктори, профессор в.б., Ўзбекистон
Миллий Университети*

Кобзева Ольга Петровна

*тарих фанлари доктори, профессор в.б., Ўзбекистон
Миллий университети*

Одилов Аброр Анварович

*тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон
Миллий университети*

Ерметов Аваз Абдуллаевич

*тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон
Миллий университети*

Саипова Камола Давляталиевна

*тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон
Миллий университети*

Джоробекова Айнура Эшимбековна

*тарих фанлари номзоди, профессор, Ташқи ишлар
вазирлиги қошидаги Дипломатия академияси,
Қозоғистон Республикаси*

Толипов Файзулла Саидович

*Тошкент давлат техника университети доценти,
тарих фанлари номзоди*

Page Maker\Верстка\Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

1.Арипджанов Отабек КУШОН БАҚТРИЯСИНИНГ СУЯК ЎЙМАКОРЛИГИДАГИ ТАСВИРЛАРНИНГ БАДИИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА РАМЗЛАРИ.....	4
2.Абдураззоқов Сайдулло ЯНГИ ПЕДАГОГИК ВА ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ: ШАКЛЛАНИШ ТАРИХИ ВА МОҲИЯТИ.....	11
3.Икромов Нозим КАВИЙЛАР ТАСВИРЛАНГАН БАҚТРИЯ БУЛЛАСИ.....	19
4.Йўлдошева Зубайда, Боқиев Анвар ЁЗМА МАНБАЛАРНИ ТАДҚИҚ ЭТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ....	24
5.Носиров Бунёд, Носирова Феруза ЎЗБЕКИСТОНДА УМУМИЙ ОВҚАТЛАНИШ ТИЗИМИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА УНГА АҲОЛИ ЭҲТИЁЖИНИНГ ОРТИБ БОРИШИ (СОВЕТ ҲУКУМАТИ ЙИЛЛАРИДА).....	32
6.Пардаев Тошкентбой, Бўронов Абдулҳаким ЖАНУБИЙ ЎЗБЕКИСТОНДА ПАХТАЧИЛИК САНОАТИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ: НАТИЖАЛАР ВА МУАММОЛАР.....	41
7.Саматова Феруза, Қурбонов Бекжон ИЛК ЎРТА АСРЛАРДА СЎҒДИЁННИНГ БУЮК ИПАК ЙЎЛИДА АМАЛГА ОШИРГАН МАДАНИЙ АЛОҚАЛАР ТАРИХИ.....	49
8.Толипов Файзулла, Ахророва Севара ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ ДАСТЛАБКИ ЙИЛЛАРИДА ХУСУСИЙЛАШТИРИШ ВА ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ ХУСУСИДА.....	54
9.Тоғаев Мамаразоқ ТУРКИСТОН ЎЛКАСИДА ТИББИЁТ СОҲАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ТАРИХИ.....	63
10.Юлдашев Авазбек ЎЗБЕКИСТОНДА ЁШ РАҲБАР КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ТИЗИМИДА АМАЛГА ОШИРИЛАЁТГАН ИСЛОҲОТЛАР ХУСУСИДА.....	68
11.Қозоқов Тоҳиржон ХОНЗОДАБЕГИМ.....	76
12.Рискулов Шахжохон Д.Н.ЛОГОФЕТ ТАДҚИҚОТЛАРИДА РОССИЯ-АФҒОНИСТОН МУНОСАБАТЛАРИ.....	81

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Йўлдошева Зубайда, Боқиев Анвар
Термиз давлат университети

ЁЗМА МАНБАЛАРНИ ТАДҚИҚ ЭТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ

For citation: Yuldasheva Zubayda, BakievAnvar. CHARACTERISTICS OF RESEARCHING OF WRITTEN SOURCES. Look to the past. 2020, vol. 3, issue 3, pp. 24-31

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-3-4>

АННОТАЦИЯ

Мақолада тадқиқотчилар учун ёзма манбаларни танқидий матнини тузиш, илмий муомалага киритиш ва информаион таҳлил қилишда юзага келадиган бир қатор муаммолар ҳақида сўз юритилган. Ёзма манбаларни тадқиқ этишнинг ўзига хос жиҳатлари белгиларига қараб туркумланган ва бу классификацияни мисоллар билан асослашга ҳаракат қилинган.

Калит сўзлар: Ёзма манба, информаион таҳлил, шахсий коллекция, оригинал матн, автограф нусха, қўлёзма, компиляция, форзац, форзацлист, нахзацлист, хаттот.

Юлдашева Зубайда, Боқиев Анвар.
Термезский государственный университет

СВОЙСТВЕННЫЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКОВ

АННОТАЦИЯ

В статье говорится о возникновении ряда проблем для исследователей при составлении критический текстов письменных источников, введения их в научный обиход, и информаионном их анализе. Дается попытка обосновать примерами классификацию собственных аспектов изучения письменных источников.

Ключевые слова: Письменный источник, информаионный анализ, частная

коллекция, оригинальный текст, автограф копия, рукопись, компиляция, форзац, форзацлист, нахзацлист, писарь.

Yuldasheva Zubayda, BakievAnvar
Termez State University.

CHARACTERISTICS OF RESEARCHING OF WRITTEN SOURCES

ABSTRACT

It is given information about existence of a numerous of problems in information analysis, bringing in scientific treatment and composing of critical texts of written sources in this article. It is tried to justify this classification by examples and categorized according to their characteristics of researching of written sources.

Index Terms: Written source, information analysis, personal collection, original text, copy autograph, manuscript, compilation, forzats, forzatslist, naxzatslist, calligrapher.

Долзарблиги: Маълумки, ёзма манбаларни танқидий матнини тузиш, илмий муомалага киритиш ва информацион таҳлил қилишда юзага келадиган бир қатор муаммолар мавжуд бўлиб, ёзма манбаларни тадқиқ этишнинг ўзига хос жиҳатлари белгиларига қараб туркумлаш ва бу классификацияни мисоллар асослаш мумкин.

Методлар:

Мақола умум қабул қилинган тарихийлик, қиёсий-мантиқий таҳлил, кетма-кетлик, холислик тамойиллари асосида ёритилган.

Тадқиқот натижалари:

Ёзма манбаларни танқидий матнини тузиш, илмий муомалага киритиш ва информацион таҳлил қилишда бир қатор мураккаб жиҳатлар мавжуд. Уларни умумий белгиларига қараб қуйидагича туркумлаш мумкин:

I. Умумий ҳолатлар билан боғлиқ жиҳатлар:

- а) Ёзма манбанинг турли даврларда кўчирилган нусхаларининг мав- жудлиги;
- б) Ёзма манба нусхаларининг дунёнинг турли кутубхоналари ва шахсий коллекцияларида мавжудлиги. Бу икки ҳолатни XIV-XVII асрлар даврига оид баъзи ёзма манбалар мисолида қуйидаги жадвалда кўриб чиқишимиз мумкин:

№	Ёзма манбанинг номи ва муаллифи	Ёзма манбанинг ҳозиргача маълум бўлган нусхалари
1	Жамол ал-Қарший “Ал- Мулҳақот би-с-суроҳ”	РФ ФА Шарқшунослик институтининг Санкт-Петербург бўлимида 1066/1656 йилга тегишли В-514 шифрли ноқис нусха ва 1831 йилда кўчирилган С-286 тартиб рақамли нусха, 1038/1628-1629 йилларда кўчирилган “Наманган” нусхаси [3 : 7-14].

2	Низомиддин Шомий “Зафарнома”	Истанбулда “Нури Усмония” масжиди кутубхонасида 1425 йилга тегишли 3367 тартиб рақамли нусха, Лондонда Британия музейи кутубхонасида 1434 йилда кўчирилган 23980 тартиб рақамли нусха [12: 8-9]. Мазкур манбанинг яна бир нусхаси Арманистон кутубхоналаридан бирида сақланаётган- лиги ҳақида ҳам маълумот бор [13: 196].
3	Хожа Гожиддин ас-Салмоний “Тарих-нома”(“Зайли Зафарнома”)	Лондонда Британия музейида OR 159 тартиб рақамли қусурли нусха, Сулаймон Фотиҳ кутубхонасида (Туркия) 4305 тартиб рақамли билан нусха, Лола Исмоил афанди кутубхонасида (Туркия) 304 тартиб рақамли нисбатан тўлароқ бўлган нусха бор [13: 199].
4	Муиниддин Натанзий “Мунтахаб ут-тавориҳи Муиний”	Лондонда Британия музейида бир нусха, Санкт-Петербургда икки нусха, Парижда Миллий кутубхонада бир нусха, Машҳадда “Остони қудси Ризавий” кутубхонасида бир нусха ва Техронда бир нусха [8: 11-18].
5	“Муъизз ул-ансоб”	Парижда Миллий кутубхонада Persan 67 нусхаси, Лондонда Британия кутубхонасидаги Or. 467 нусхаси, Олигарх Мусулмон университети (Ҳиндистон) фондида 41 ва 42 тартиб рақамли икки нусха [6: 9-13]. Бу манбанинг Истанбулда Тўпқопи сарой кутубхонасида 2152 тартиб рақамли нусхаси ҳақида ҳам маълумот бор. Бу нусха тўлиқ бўлмасада, унда Бойсунғур Мирзо “Альбоми”дан олинган миниатюралар борлиги диққатга сазовор [13: 204].
6	Фасиҳ Хавофий “Мужмали Фасиҳий”	XV асрга тегишли Лондон нусхаси, 993/1585 йилга тегишли Банкипур нусхаси, XVII асрга тегишли Табриз нусхаси, XVIII асрга тегишли № С-800 рақамли Санкт-Петербург нусхаси, XIX асрга тегишли № В-709 рақамли (бу нусха С-800 дан кўчирилган) Санкт-Петербург нусхаси, 1857 йилга тегишли Кембридж университетидаги нусха, XIX асрга тегишли Тбилиси нусхаси [10 : 27-28];
7	Ибн Арабшоҳ “Ажойиб ул-мақдур фи тарихи Таймур”	Туркияда икки нусха; Дамашқда(Сурия) икки нусха; Ҳалаб ва Қоҳирада ? нусха; Санкт-Петербургда уч нусха; Парижда бир нусха; Манчестерда бир нусха; Гота кутубхонасида бир нусха; Лондонда икки нусха [9: 23-28];
8	Абдураззоқ Самарқандий “Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн”	Манбанинг иккинчи жилди қўлёзмаларидан 20дан ортиғи дунё кутубхоналарида мавжуд. ЎзР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида 5374 ва 1825 тартиб рақамли нусхалар, РФ ФА Осиё халқлари институтида (Санкт-Петербург) сақланаётган С443 (952/1545-1546 йилда кўчирилган), С446 ва С442 (1009/1600-1601йилда кўчирилган) тартиб рақамли нусхалар [2: 5-8].

9	Мирзо Муҳаммад Ҳайдар Аъзий “Тарихи Рашидий”	ЎзР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида 10191/II тартиб рақамли туркий таржима нусхаси, р. 1430 рақамли форсча қўлёзма нусхаси, C0759 рақамли туркий нусхаси, Россия Федерация-си ФА Шарқшунослик институтининг Санкт-Петербург бўлими қўлёзмалар фондида D 120 (590 OF), D 121(590 OE), D 122 (590 OD), D 138 (590 O), D 192, C 569
---	--	---

в) Айрим ёзма манбаларнинг нусхалари мавжуд бўлсада, ҳозиргача матни мукамал (тўлиқ) бўлган қўлёзманинг топилмаганлик ҳолати [7:4-14]; ал-Балазурийнинг "Китоб футуҳ ал-булдон" [14:113], Рашидуддиннинг "Жомеъ ут-таворих" [14:161], Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг "Бобурнома", Абдулла Насруллоҳийнинг "Зубдат ул-асар" [14: 190-191], Ҳасанбек Румлунинг "Аҳсан ут-таворих" [14: 212], Муҳам- мадиёр ибн Араб Қатағоннинг "Мусаххир ал-билод", Маҳмуд ибн Валининг "Баҳр ул-асрор" [14:223], Мир Олим Бухорийнинг "Фатҳномаи султоний" [14: 239].

г) Айрим ёзма манбалар қўлёзмасининг оригинал нусхада етиб келмаганлик ҳолати. Ал-Мадоинийнинг асарлари [14: 111], Нажмуддин Абу Хафс Насафийнинг "Китоб ул-қанд фи тарихи Самарқанд" [14: 150], Абулфазл Байҳақийнинг "Тарихи Оли Маҳмуд" [14: 152], Абулҳасан Байҳақийнинг "Машориб ат-тажориб ва ғавориб ал-ғароиб" [14: 158], Мулла Ибодулла ва Мулла Муҳаммад Шарифларнинг "Тарихи амир Ҳайдар"[14: 238].

д) Айрим ёзма манбаларнинг ягона нусхада етиб келганлик ҳолати. Муаллифи қайд этилмаган "Мужмал ат-таворих ва қисас" (14:147), Фахруддин Муборакшоҳ Марваррудийнинг "Тарихи Муборакшоҳ" (14:151), Мирзо Муҳаммад Ҳайдарнинг "Жаҳоннома" (14:211), Бадриддин Кашмирийнинг "Равзат ур-ризвон" (14:284), Абд ал-Қодир ибн Муҳаммад-Аминнинг "Мажма ал-ансоб ва-л-ашжор" (1:5).

е) Ёзма манба қўлёзмаларидаги ноқислик ҳолати [1: 5-6; 2: 6-7; 3: 9-14; 6: 11-12; 7: 4-5; 11: 7; 12: 9;].

ё) Ёзма манбанинг муқоваси янгиланганда (жилдланиш ва қўлёзма варақларини қўшиб тикиш) ёки бошқа сабабларга кўра, қўлёзмадаги варақлар ва фаслар кетма-кетлигининг чалкашиб кетганлиги ҳолати [1: 6; 5: 11-12; 6: 12; 11: 5].

ж) Ёзма манбанинг қўлёзмасида рақамланган варақлар кетма-кетлиги тўлиқ мавжуд бўлсада, баъзи варақларнинг матн ёзилмасдан бўш қолиб кетганлиги ҳолати [6: 10-12].

з) Муаллифлар томонидан манбани ёзишда фойдаланилган асарлардан баъзиларининг сақланиб қолмаганлиги (қўлёзманинг сақланмаганлик даражаси турлича бўлиши мумкин: автограф нусха сақланмаган, кўчирма нусха сақланмаган, қўлёзма матни умуман сақланмаган, қўлёзманинг айрим боблари сақланган, қўлёзма компиляция ҳолатида сақланган ва ҳ.к.) [8: 8-9]. Бунга Султон Муҳаммад ал-Балхийнинг "Мажмуъ ал-ғаройиб" асари мисол бўлади. Тарихчининг фойдаланган асарлар ичида етиб келмаганлари "Осор ал-мутақаддимин", "Тарихи сақолиба", "Анис ул-ваҳдат ва жалис ул-хилват" [14: 249]. Бу ҳолатлар муаллифнинг манбадан қай даражада фойдаланганлиги ва воқеаларни қандай изоҳлаганлигини билиш имкониятини чеклайди.

к) Ёзма манба нусхаларининг форзац, форзацлист, нахзацлист ва бошқа қисмларида қўлёзмага эгалик қилган ва манбани мутолаа қилган кишилар томонидан қилинган қайдлар ва белгиларнинг мавжудлиги [1: 5-7].

л) Айрим ёзма манбаларнинг оригинал нусхаси етиб келмаган бўлсада, мавжуд бўлган нусхалар ўзаро қиёсланганда, уларнинг бир-бирини тўлдириб, нисбатан бўлсада мукамал (тўлиқ) матнни ҳосил қилиш ҳолати; Нажмуддин Абу Хафс Насафийнинг "Китоб ул-қанд фи тарихи Самарқанд" асарининг Париж ва Истанбул нусхалари бир-бирини тўлдириб туради [16: 74].

м) Айрим ёзма манба матнларида варақларнинг йўқолганлиги ҳолати; Ниёз Муҳаммад Хўқандийнинг "Ибрату-л-хавоқин" (Тарихи Шоҳрухий) асарининг 1878 йилги нашри 320 бетдан иборат бўлсада, нусханинг охириги бетлари йўқолган [18: 106-107].

II. Муаллифлик билан боғлиқ жиҳатлари:

а) Айрим ёзма манбаларнинг ягона муаллиф томонидан ёзилганлигига шубҳа йўқ бўлсада, муаллиф исмининг аниқланмаганлик ҳолати. "Худуд ал-олам" [14: 143], "Мужмал ат-таворих ва қисас" [14: 147], "Таворихи гузида, нусратнома" [14: 187-188], "Тарихи шоҳ Исмой Сафавий" [14: 221], "Тазкирайи шоҳ Тоҳмасп" [14: 221].

б) Айрим ёзма манбаларда ягона муаллифнинг йўқлиги ёки ҳозирча аниқланмаганлиги, матннинг кейинчалик ҳам бошқа муаллифлар (муаллифлар жамоаси) томонидан маълумотлар билан тўлдириб борилганлиги ҳолати [6: 6-7].

в) Ёзма манбанинг баъзи сабабларга кўра, муаллиф томонидан қайта таҳрир этилиши натижасида матнга қўшимча маълумотларнинг киритилиши ва биринчи нусхага киритилган маълумотларнинг қисқартирилиши ёки бутун бир бобнинг (жилд, жуз, фасл, зикр, дафтар, курраса, қисм) олиб ташланиши, матнга тузатишлар киритилганлиги ҳолатлари [1:7; 8:18-20]. Низомиддин Шомийнинг "Зафарнома" асарининг иккита таҳрири мавжуд [14: 167]. Муиниддин Натанзийнинг "Мунтахаб ут-таворихи Мўъиний" асарининг ҳам иккита таҳрири мавжуд. Биринчиси, Искандар Мирзога бағишланган, иккинчиси Шоҳрухга тақдим этилган нусха, Искандар Мирзо Шоҳрух томонидан тор-мор қилинганидан кейин (20.07.1414 й.) таҳририятдан чиқарилган. Унда Искандар Мирзо ҳақидаги ҳикоятлар бирмунча қисқартирилган, унинг шаънига айtilган ҳамду санолар олиб ташланган [13: 199]. Ниёз Муҳаммад Хўқандий "Ибрату-л-хавоқин" (Тарихи Шоҳрухий) асарини уч марта таҳрир қилган [18:104-105].

г) Ҳукмрон сулола вакиллариининг бирон-бир асардан кўнгиллари тўлмаганда, уни қайта ишлаш учун бошқа муаллифга топшириш ҳолат-ларининг мавжудлиги [8: 37-38; 10: 3].

д) Айрим ёзма манбаларда маълум бир тарихий воқеаларнинг жуда ўхшаш ёки айнан бир хил жумлаларда ёритилиши. Бундай ўхшашликнинг ҳаттоки, баъзан бутун-бутун саҳифаларда акс этиш ҳолатларининг мавжудлиги; Ёзма манбаларни ёзишда бошқа асарлардан фойдаланиш табиий ҳол. Аммо бу ҳолат ёзма манбанинг компиляция (терма) бўлиши мумкинлиги билан боғлиқ жиҳат эмас. Бу ерда айнан ўхшашлик деганда, ўзаро қиёсланаётган ёзма манбаларда акс эттирилган воқеа ёки маълумотнинг бир муаллиф томонидан ёритилган бўлиши мумкинлигида. Манбашунос олим Ф. Каримий Мирзо Улуғбекнинг "Тарих-и арбаъ улус" асари учун бош манба Шарафуддин Али Яздийнинг "Муқаддима-йи Зафарнома" асари бўлган деб ҳисоблайди ва асарни ёзишда Шарафуддин Али Яздийнинг ўзи ҳам бевосита иштирок этган бўлиши мумкинлигини таъкидлаб ўтади [8: 38]. Матндаги бундай ўхшашликни Хондамирнинг "Ҳабиб ус-сияр фи ахбор афрод ул-башар" асари билан Заҳриддин Муҳаммад Бобурнинг "Бобурнома" асарида Султон Абу Саид авлодларига оид генеалогик маълумотларда ҳам кузатиш мумкин.

"Бобурнома"ни ёзишда ёки таҳрир қилишда Хондамирнинг иштирок этгани ва манбани маълумотлар билан тўлдиришда ўз асаридаги маълумотлардан фойдалангани эҳтимолдан холи эмас [15: 4].

е) Айрим ёзма манба муаллифларининг киши ва жой номларини ёзишда чалкашликларга йўл қўйганлиги ҳолати [4: 18-19];

ё) Ёзма манбанинг дастлаб бир муаллиф томонидан ёзиб бошланиши ва кейинчалик, турли хил сабабларга кўра бошқа бир муаллиф томонидан ёзиб тугатилганлиги ҳолати. Низомулмулкнинг "Сиёсатнома"[14: 145], Мирхонд-нинг "Равзат ус-сафо", Абулғозихоннинг "Шажарайи турк ва мўғул" [14: 193], Муҳаммад Вафойи Карминагийннинг "Тухфат ул-хоний" [14: 236-237], Муниснинг "Фирдавс ул-иқбол"[14: 195]. "Равзат ус-сафо"нинг еттинчи жилди (то 1467 йилгача бўлган воқеалар) муаллиф томонидан ниҳоясига етказилмай қолиб кетган. Асар хотимаси ва ёзилмай қолган қисмлар муаллифнинг набираси Хондамир тарафидан охирига етказилган [13: 201]. Шу сабабли асар муаллифи Мирхонд оғир бетобликка (водянка - сариқ сув бетобига) чалиниб қолиб, 1498 йилнинг 22 июнида вафот этган бўлсада, асар воқеалари 1523 йилгача бўлган даврни ҳам қамраб олган [14:183-184].

ж) Айрим ёзма манбаларнинг ягона муаллиф томонидан ёзиб бошлан-ганлиги ва баъзи сабабларга кўра тугалланмай қолганлиги ҳолати. Хожа Тожуддин ас-Салмонийнинг "Тарихнома"("Зайли Зафарнома") [14:173-174], Шарафуддин Али Яздийнинг "Зафарнома" [14:176-177], Муҳаммад Юсуф муншийнинг "Тарихи Муқимхоний" [14:225-226], Мир Олим Бухорийнинг "Фатҳномаи султоний"[14:239].

з) Айрим ёзма манбалар матнининг муаллиф томонидан турли тилларда ёзганлик ҳолати; Жамол ал-Қаршийнинг "Ал-Мулҳақот би-с-суроҳ" асари асосан араб тилида ёзилган бўлса-да, матннинг баъзи қисмлари форсийда ёритилган [3: 7]. Абд ал-Қодир ибн Муҳаммад-Аминнинг "Мажма ал-ансоб ва-л-ашжар" асари араб, форс ва туркий тилда ёритилган [1:7].

к) Муаллифнинг баъзан ўз асаридаги матндан бошқа бир асарида ҳам айнан фойдаланиш ҳолати; Ҳофизи Абрунинг "Зубдат ут-таворихи Бойсун-гурий"нинг Оксфорд нусхасини кўриб, унинг матнини тарихий - географик тўплам "Мажмуа" билан таққослаган В. В. Бартольд: "Оксфорд қўлёзмасининг матни, баъзан Ҳофизи Абрунинг географик асарига айнан тўғри келади", - деб ёзган эди [2: 31].

III. Хаттотлик билан боғлиқ жиҳатлари:

а) Ёзма манба нусхаларининг турли даврларда ва ҳар хил савиядаги хаттотлар томонидан кўчирилганлиги [7: 4-7];

б) Ёзма манбанинг ягона муаллифи ёки муаллифлар жамоаси мавжуд бўлса-да, қўлёзмани қайта кўчириш давомида айрим хаттотлар томонидан оригинал матнга баъзан янги маълумотларнинг киритиб борилганлиги [3: 13; 5: 9-11; 6: 12]; Мирза Фазлбек Санг-Муҳаммад Бадахшийнинг 1657-1809 йил воқеалари ёритилган "Тарих-и Бадахшон" асарини қайта кўчириш вақтида матнни 1907 йилгача бўлган маълумотлар билан тўлдирган [17: 182].

в) Баъзи қўлёзмалар нусхасида манбани кўчирган хаттотнинг ҳусни-хатидан ташқари бошқа хаттотлар ҳуснихатларнинг мавжудлиги [3: 13; 5: 11; 6: 11];

г) Ёзма манбадан нусха кўчириш жараёнида айрим хаттотлар томонидан турли хил сабабларга кўра, қўлёзма матнидаги айрим қисмларнинг қолдириб кетилганлиги, кўплаб сўз, киши исмлари ва саналарни алмаштириб, нотўғри шаклда бериши, имловий хатоларга йўл қўйиш ҳолатларининг мавжудлиги [5: 5-

8; 7: 5-7].

IV. Таржимонлик билан боғлиқ жиҳатлари:

а) Ёзма манбаларни таржима қилишда йўл қўйилган нуқсонлар [3: 11-12; 4: 10-11; 6: 8-9; 8: 32-33].

б) Ёзма манбани таржима қилган таржимон томонидан оригинал матнга қўшимча тарзда илова қўшиш ёки оригинал матндан баъзи қисмларни (жилд, фасл, боб, қисм, зикр, курраса, жуз, дафтар) тушириб қолдириш ҳолати [4: 11; 5: 12; 10: 5].

в) Ёзма манбанинг ҳозирча бирон тилга тўлиқ таржима қилинмаганлиги ёки мукамал матн тарзида чоп этилмаганлик ҳолати. Аҳмад ибн Саъдулла ал-Ўзгандийнинг "Тазкирайи Буғроҳоний"[14: 275], Хожа Муҳаммад Порсонинг "Мақомати хожа Алоуддин Аттор"[14: 277], Хожа Абдуллоҳнинг "Мақомати хожа Аҳроп"[14: 279], Маҳдуми Аъзам Косонийнинг "Жомий ул-мақомат"[14: 288], Бадриддин Кашмирийнинг "Разват ур-ризвон"[14: 284], Малехо Самарқандийнинг "Музаккир ул-аҳсоб" [14: 274-275], Муҳаммад Солиҳ Тошкандийнинг "Тарихи жадидаи Тошканд"[14: 245].

Хулосалар:

Мақлолада келтирилган маълумотлардан шу нарса маълум бўладики, манбадаги маълумотларни тўғри таҳлил қилиш биз келтириб ўтган жиҳатларга ҳам боғлиқ, албатта. Кўп ҳолларда бу жиҳатларга айрим тадқиқотчиларнинг жиддий эътибор бермасликлари ҳам табиий ҳол. Бизнинг келтирган маълумотларимиз манбаларни тўғри таҳлил этиш ва танқидий матнни яратиш ҳамда тузишга хизмат қилади.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Абд ал-Кадир ибн Муҳаммад-Амин. Маджма, ва-л-ашджар / Отв. ред. А. К. Муминов. Введение, перевод с арабского, персидского и тюркского, комментарии, подготовка факсимиле к изданию Ш.Х. Вохидова, А. К. Муминова, Б. Б. Аминова.- Алматы: Дайк - Пресс, 2005. -692 с. (Abd al-Qadir ibn Muhammad Amin. Majma, wa-l-ashjar / Resp. ed. A.K. Muminov. Introduction, translation from Arabic, Persian and Turkic, commentary, preparation of facsimiles for the publication of Sh.Kh. Vokhidova, A.K. Muminova, B. B. Aminova.- Almaty: Dyke - Press, 2005. -692 p.)

2. Abdurazzak Samarkandiy. Matlai Sadayn va Majmai Bahrayn/ From Persian and Tajik translations, words with special meanings of A.Orinboyev. - Tashkent: Uzbekistan, 2008. T. 2. I-part. - 632 p. (inuzbek)

3. Джамал ал-Карши. ал-Мулхакатби-с-сурах / Введение, перевод с арабо-персидского, комментарии, текст, факсимиле Ш. Х. Вахидова, Б. Б. Аминова / Отв. ред. А. К. Муминов. Алматы: Дайк - Пресс. 2005. - 416 с. (Jamal al-Qarshi. al-Mulhakatbi-s-surah / Introduction, translation from Arabic-Persian, comments, text, facsimile S. Kh. Vakhidova, B. B. Aminova / Otv. ed. A.K. Muminov. Almaty: Dyke - Press. 2005. - 416 s)

4. Rue Gonzales de Klaviho. "Diary book of the journey in Samarkand to courtyard of Timur" (1403-1406). Responsible editor: Mukhammad Ali; author of preface and comments: Safarov M; translator: O.Togaev. -Tashkent: Uzbekistan, 2010. -P.264.

5. Mirzo Muhammad Haydar. Historical Rashidi. Editor-in-chief, preface, proverb, commentary and index author O.Y. Jalilov; Responsible Editor S. Hasanov; Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Institute of Oriental Studies named Abu RaykhanBeruni - T: O Uzbekistan, 2011. 704 p.

6. Муъизз ал-ансаб (Прославляющее генеалогии). Введение, перевод с персидского языка, примечания, подготовка факсимиле к изданию Ш.Х. Вохидова // История Казахстана в персидских источниках. Том III, Алматы: Дайк-Пресс, 2006. - 672 с. (Muiz al-ansab (Glorifying genealogy). Introduction, translation from the Persian language, notes, preparation of facsimiles for the publication of Sh.Kh. Vokhidova // History of Kazakhstan in Persian sources. Volume III, Almaty: Dyke-Press, 2006. - 672 p.)
7. Muhammadiyah ibn Arab Qataghani. Musakhkhir al-Bilad. Translator from Persian language, authors of comments and indicators: Ismail Bekjanov and Dilarom Sangirova. Responsible editor is Shodmon Vohidov. Tashkent. Yangiasr avladi. 2009. - p.430.
8. Natanzi, Muiniddin. Muntakhabut-tavorikhi Muiny. Author of trans. from Persian, preface and comments Ghulam Karimi. Responsible editor is Asomiddin Urinbaev. - Tashkent: Uzbekistan, 2011. - p.264.
9. Ibn Arabshokh. Ajoyib al-maqdur fi tarihi Taymur / The author of the words with special meanings and the translator U. Uvatov. 1 Books. - Tashkent: Mehnat, 1991. - p.328.
10. Fasikh Akhmad ibn Jalaliddin Mukhammad al-Khavafiy. Mujmali Fasikhi Translation from Persian. Comments and indications of D.U. Yusupov - Tashkent, Science, 1980 - 346p. (in Russian).
11. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma / Author of the words with special meanings Ashraf Akhmad, Khaydarbek Bobobekov. - Tashkent: Shark, 1997. - 382 p. (in Uzbek)
12. Shami, Nizamiddin. Zafarname. Trans. from Persian by Y. Khakimjonov, processing and preparing the translation for publication and the responsible editor A. Urinbaev, compiler of comments and vocabulary H. Karamatov (comments to geographical names O. Buriev), trans. from the Persian "Zail" ("Appendix") of Khafiz Abru to "Zafarname" by A. Buriev. Tashkent: Uzbekistan, 1996. - p. 527.

Scientific references:

13. Amir Timur in the world history. Ed. Editor: H. Karamatov. Authors: S. Saidkosimov (leader), A. Akhmedov, B. Akhmedov and others. Enhanced and revised second ed. Tashkent: "Shark", 2001. - p.304.
14. Akhmedov B.A. Sources of history of Uzbekistan. Tashkent, 2001. - p.352.
15. Khondamir, Giyasiddin. The nature of greatness: Chapters about the life of Zakhiriddin Muhammad Babur. Responsible editor is D. Yusupova; Translator from Persian and authors of the introduction and commentary is I. Bekjanov. Bobur Public Foundation. - Tashkent, "Shark", 2011. - p.304.
16. Paul J. The Histories of Samarqand // SI, t. 22, 1993, fascicule 1, p. 69 - 92.
17. Science and Culture in the period of Amir Temur and Temurids / collector is A. Sharipov; Responsible editor is N. Habibullaev. - Tashkent: Academpublish, 2013. - p.232.
18. Historical source study, historiography, topical issues of history research methods and methodologies / Materials of the 6th Republican Scientific and Theoretical Conference. Scientific collection 6. (Tashkent State Institute of Oriental Studies, Responsible editor is M.M. Is'hakov) T., 2014. - 344 p.

ЎТМИШГА НАЗАР

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

LOOK TO THE PAST

№3 (2020)

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000